

بررسی کیفی آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سلامت روان دانش‌آموزان (از دیدگاه مشاوران مدارس)

مسلم ایران‌مهر^{۱*}، عبدالله شفیع‌آبادی^۲، ابراهیم نعیمی^۳

تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۲/۱۸

تاریخ ارسال: ۹۶/۱/۲۱

چکیده

هدف این پژوهش «تعیین آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سلامت روان دانش‌آموزان پسر دبیرستانی، از دیدگاه مشاوران مدارس تهران» بود. این پژوهش با رویکرد کیفی و روش نظریه زمینه‌ای انجام شد. جامعه آماری این پژوهش، مشاوران مدارس پسرانه مقطع دبیرستان در شهر تهران بود. نمونه این پژوهش، تعداد ۲۱ نفر از مشاوران مدارس پسرانه مقطع دبیرستان در تهران بودند که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها از مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شد. جهت تحلیل داده‌ها، با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای، اطلاعات به دست آمده طی سه مرحله، کدگذاری باز، محوری و انتخابی شد. در مجموع تعداد ۳۷ مقوله اولیه، و ۶ کد محوری که عبارت‌اند از: «آسیب‌های فردی، آسیب‌های خانوادگی، آسیب‌های اجتماعی، آسیب‌های تحصیلی، آسیب‌های دوران بلوغ و احتمال ابتلا به اختلالات روانی» به دست آمد. با توجه به یافته‌های به دست آمده، مقوله هسته (کدگزینشی) این پژوهش «آسیب‌های تربیتی و آموزشی» تعیین شد. این مقوله کلیه مقوله‌های دیگر پژوهش را دربر می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: آسیب‌شناسی کیفی شبکه‌های اجتماعی مجازی، دیدگاه مشاوران مدارس، سلامت روان دانش‌آموزان

۱. * دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مشاوره، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، m.iranmehr۹۳۱@atu.ac.ir

۲. استاد گروه مشاوره، دانشگاه علامه طباطبائی (ره) ashafiabady@yahoo.com

۳. استادیار گروه مشاوره، دانشگاه علامه طباطبائی (ره) Naeimi@atu.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

با پیشرفت و گسترش صنعت ارتباطات در عصر حاضر که منجر به پیدایش شبکه ارتباطی و اطلاعاتی گسترده اینترنت شد، سرعت و حجم ارتباطات و اطلاعات مردمی در سطح جهان افزایش یافت و گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی جدیدی در فضای آن شکل گرفت که ماهیت آن با شبکه‌های اجتماعی گذشته که در فضای حقیقی تشکیل می‌شد، متفاوت بود. این شبکه‌های اجتماعی که از آن به «شبکه‌های اجتماعی مجازی»^۱ تعبیر می‌شود، سابقه چندان طولانی ندارند و نخستین شبکه‌های اجتماعی مجازی در سال ۱۹۹۷ آغاز به کار کرد (سلاوی^۲ و همکاران، ۲۰۰۸). سایت‌های شبکه‌های اجتماعی، مبتنی بر وب^۳ هستند که با اتصال مردم یا گروه‌ها به یکدیگر سبب به اشتراک گذاری اطلاعات از طریق اینترنت می‌شوند (بیات و شهابی، ۱۳۹۱). درواقع سایت‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی از بسترهای نرم‌افزاری وب^۴ هستند (بوید و الیسون^۴، ۲۰۰۸). این شبکه‌ها به افراد اجازه می‌دهند تا روابط اجتماعی خود را به‌طور مجازی ممکن سازند، به‌طوری‌که بدون نیاز به حضور در جمع یا موقعیت موردنظرشان، امکان برقراری ارتباط را داشته باشند (بورگاتی و کراس^۵، ۲۰۰۳) و می‌توانند برای مسائل کاری، روابط احساسی، شناسایی افراد با ویژگی‌ها و علاقه‌مندی‌های مشابه خود، تفریح و سرگرمی و به اشتراک گذاری علایق مانند موسیقی، ورزش، هنر یا سیاست مورد استفاده قرار گیرند (حمده^۶، ۲۰۱۳). مساری^۷ (۲۰۱۰) شبکه‌های اجتماعی مجازی را به‌عنوان یکی از جدیدترین فناوری‌های ارتباطی ارائه‌دهندگان فضای جهانی در حوزه‌های متعدد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، که به کاربران برای حفظ روابط اجتماعی موجود، پیدا کردن دوستان جدید، تغییر و تکامل سایت‌ها و شریک و سهم

۱. virtual social networks

۲. Salawy

۳. web

۴. BoySd & Ellison

۵. Borgatti & Cross

۶. Hamade

۷. Massari

شدن در تجربه‌ها کمک می‌کنند و زمینه عضویت، فعالیت و مشارکت هدفمند کاربران را فراهم می‌آورند، دانسته است.

فعالیت مداوم در این شبکه‌ها جدای از محاسنی که دارد، آسیب‌هایی را نیز به همراه دارد که سلامت روان^۱ افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. گئی، کروچر و بوریج^۲ (۲۰۱۰) سلامت روانی را استعداد روان برای هماهنگی، خوب و مؤثر کار کردن، در موقعیت‌های دشوار انعطاف پذیر بودن و برای ارزیابی خود تعادل داشتن تعریف کرده‌اند.

آنچه مسلم است این است که سلامت روانی افراد که از اهمیت بالایی برخوردار است، ممکن است با فعالیت بیش از حد در شبکه‌های اجتماعی مجازی، تحت تأثیر آثار سوء آن قرار گیرد؛ زیرا در گذشته اساس ایجاد شبکه‌های اجتماعی صرفاً بر مبنای ارتباطات رودرو و چهره به چهره بود و از مجموعه‌ای از دوستان، آشنایان، افراد یک قوم یا قبیله که نسبت به هم شناخت داشتند، تشکیل می‌شد. ولی شبکه‌های اجتماعی که در فضای اینترنت شکل می‌گیرد (شبکه‌های اجتماعی مجازی)، اساس تشکیل آن عدم وجود ارتباطات چهره به چهره و رودرو است که معمولاً کاربران آن در اغلب موارد نسبت به هم شناخت ندارند و یا اگر دارند، بسیار کم و ناچیز است. البته ممکن است تعاملات رخ داده در این فضا به ارتباطات چهره به چهره که خارج از فضای مجازی اتفاق می‌افتد، نیز ختم شود. از جمله ابعاد منفی فضای مجازی می‌توان به انواع آسیب‌ها و ناهنجاری‌ها اشاره کرد که در حال تبدیل به یکی از عناصر مرتبط با پژوهش‌های جرم‌شناسانه معاصر هستند (وال^۳، ۲۰۰۱ و ۲۰۰۳؛ ویلیامز^۴، ۲۰۰۶). با توجه به هویت دینی و ملی غنی جامعه ایران، این آسیب‌ها ممکن است اثرات سوء جبران‌ناپذیری بر روی جوانان و نوجوانان این مرزوبوم داشته باشد، زیرا شبکه‌های اجتماعی مجازی با ارضای هم‌زمان نیازهای عقلی، منطقی و عاطفی جوانان و نوجوانان، گروه‌های سنی مذکور را به سمت خود جذب کرده و مؤسسان جوامع مجازی از این فرصت برای

۱. mental health

۲. Gee, Croucher & Beveridge

۳. Wall

۴. Williams

انتقال مفاهیم فرهنگی، سیاسی و اجتماعی مدنظر خود در قالب نرم و پنهان، نهایت استفاده را می‌برند (نجفی سولاری، ۱۳۸۹).

رشد و پیشرفت در هر جامعه‌ای وابسته به نظام آموزشی آن جامعه است؛ بنابراین اغلب کشورها سالانه بودجه هنگفتی را صرف آموزش و پرورش می‌کنند. در کشور ایران نیز با توجه به بستر فرهنگی و دینی موجود که بر رشد و پرورش انسان‌ها تأکید دارد، سالانه بودجه زیادی صرف تعلیم و تربیت می‌شود؛ اما برخی از عوامل وجود دارند که موجب هدر رفتن بخشی از این سرمایه‌گذاری‌ها می‌شوند. رایج شدن فعالیت نوجوانان و جوانان در شبکه‌های اجتماعی مجازی، که به‌طور معمول قشر دانش‌آموز جامعه را شامل می‌شوند، می‌تواند یکی از این عوامل در دهه حاضر باشد. از طرفی چون رویکرد آموزش و پرورش در مدارس یک رویکرد آموزشی و تربیتی برای رشد و پرورش دانش‌آموزان است، از این‌رو انجام چنین پژوهشی در محیط مدرسه برای کمک به حل مشکلات دانش‌آموزان در زمینه آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی مجازی مفید است. با بررسی‌های به‌عمل آمده، تاکنون پژوهشی با روش کیفی پیرامون بررسی آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سلامت روان دانش‌آموزان، در کشور انجام نشده است و انجام این پژوهش از این لحاظ اهمیت دارد. در نهایت همان‌طور که برای بررسی یک بیماری بهتر است به پزشکی که در این زمینه متخصص است، مراجعه کنیم، برای بررسی مسائل و مشکلات روانی دانش‌آموزان نیز بهتر است به متخصص آن که مشاوران مدارس هستند، مراجعه نماییم؛ بنابراین، هدف این پژوهش «تعیین آسیب‌های مؤثر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سلامت روان دانش‌آموزان، از دیدگاه مشاوران مدارس» است. سؤال این پژوهش بدین شرح است که «آسیب‌های مؤثر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سلامت روان دانش‌آموزان، از دیدگاه مشاوران مدارس کدام‌اند؟»

روش پژوهش

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکرد کیفی^۱ و به روش نظریه‌زمینه‌ای^۲ (مبنایی) به انجام رسید. جامعه پژوهش مشاوران مدارس پسرانه مقطع دبیرستان در شهر تهران بود. نمونه این پژوهش تعداد ۲۱ نفر داوطلب شرکت در پژوهش بودند، که از بین مشاوران مدارس پسرانه ۱۷ دبیرستان مناطق ۱۳ و ۱۴ شهر تهران به روش هدفمند انتخاب شدند. از مصاحبه نیمه ساختاریافته به عنوان ابزار پژوهش جهت گردآوری داده‌ها و از روش کدگذاری برای تحلیل داده‌ها استفاده شد. هر مصاحبه حدود ۸۰ دقیقه طول کشید. برای جمع‌آوری حداکثری داده‌ها و بررسی دقیق‌تر، از دستگاه ضبط صدا استفاده شد. کار گردآوری داده‌ها تا رسیدن به اشباع نظری^۳ ادامه یافت. بنا بر رویه نظریه‌زمینه‌ای، داده‌های به دست آمده طی سه مرحله کدگذاری باز (اولیه)، محوری و گزینشی (انتخابی)، طبقه‌بندی شدند.

یافته‌های پژوهش

برای اطلاع برخی از ویژگی‌های نمونه از جمله سطح تحصیلات، میزان تجربه و توزیع فراوانی، اطلاعات جمعیت‌شناختی مشاوران مدارس شرکت‌کننده در پژوهش در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. اطلاعات جمعیت‌شناختی مشاوران مدارس شرکت‌کننده در پژوهش									
تحصیلات					میزان تجربه مشاوره (سال)				
فراوانی	درصد	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتر	جمع	فراوانی	درصد	۱۵-۲۰	۲۱-۲۵
۹	۴۲/۸۵٪	۱۰	۴۷/۶۱٪	۲	۲۱	۲۱	۱۰۰٪	۵	۲۳/۸۰٪
فراوانی	درصد	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتر	جمع	فراوانی	درصد	۱۵-۲۰	۲۱-۲۵
۹	۴۲/۸۵٪	۱۰	۴۷/۶۱٪	۲	۲۱	۲۱	۱۰۰٪	۵	۲۳/۸۰٪

۱. qualitative
 ۲. grounded theory
 ۳. theoretical saturation

همان‌طور که جدول ۱ نشان می‌دهد، از تعداد ۲۱ نفر مشاوران مدارس شرکت‌کننده در پژوهش، ۹ نفر (۴۲/۸۵٪) تحصیلات کارشناسی، ۱۰ نفر (۴۷/۶۱٪) تحصیلات کارشناسی ارشد و ۲ نفر (۹/۵۲٪) تحصیلات دکتری داشتند. میزان تجربه مشاوره همه شرکت‌کنندگان در پژوهش، بالای ۱۵ سال بود. بدین شرح که تعداد ۹ نفر (۴۲/۸۵٪) بین ۱۵ الی ۲۰ سال تجربه مشاوره، ۷ نفر (۳۳/۳۳٪) ۲۱ الی ۲۵ سال تجربه مشاوره و ۵ نفر (۲۳/۸۰٪) بالای ۲۶ سال تجربه مشاوره داشتند.

داده‌های حاصل از مصاحبه با مشاوران مدارس، حول شش کد محوری که عبارت‌اند از «آسیب‌های فردی، آسیب‌های خانوادگی، آسیب‌های اجتماعی، آسیب‌های تحصیلی، آسیب‌های دوران بلوغ و احتمال ابتلا به اختلالات روانی» طبقه‌بندی شده است. در ادامه جدول‌های طبقه‌بندی کدهای محوری به صورت مجزا شرح داده می‌شود.

جدول ۲. کدگذاری عبارات مهم حاصل از مصاحبه با مشاوران مدارس

حول کد محوری آسیب‌های فردی

کدگذاری محوری	عبارات / محتوا
کدگذاری باز	عبارات / محتوا
اتلاف وقت	- دانش‌آموزانی داریم که بخش عمده‌ای از وقتشان در شبکه‌های اجتماعی صرف چیزهایی می‌شود که به دردشان نمی‌خورد و وقتشان تلف می‌شود (۷).^۱ - با این زمانی که صرف این شبکه‌ها می‌کنند، از نظر تحصیلی از همکلاسی‌هایشان عقب می‌افتند.
آسیب‌های فردی	- اطلاعاتی که در فضای این شبکه‌ها بین دانش‌آموزان ردوبدل می‌شود، به علت ناهمخوانی، برای فرد تعارض ایجاد می‌کند (۳). - یک سری از این اطلاعاتی که بین آن‌ها ردوبدل می‌شود، با سنشان تناسبی ندارد (۴).
اطلاعات پنهان	- ممکن است فرد پس از مدتی فعالیت از مسیر اخلاقی خود منحرف بشود (۸). - در مصاحبه‌هایی که داشتم متوجه شدم برخی از این دانش‌آموزان پس از مدتی فعالیت، اعتقاداتشان ضعیف شده بود.
اعتقادات	
سست شدن	

۱. عدد داخل پرانتز فراوانی هر عبارت/محتوا را نشان می‌دهد.

انزوای فردی	- یکی از مشکلاتی که دانش‌آموزان فعال در این شبکه‌ها دارند، انزوا و گوشه‌گیری آن‌ها است (۵). - ارتباطات آن‌ها با محیط پیرامونشان به‌مرور کاهش پیدا می‌کند (۴).	
ضعف شخصیتی	- بعضی از این دانش‌آموزان با شخصیت‌هایی در شبکه‌های اجتماعی مواجه می‌شوند و چون از نظرشان مهم هستند، شخصیت این افراد رو بدون هیچ سانسوری می‌پذیرند (۲). - مراجعی داشتم که در تصمیم‌گیری بسیار ضعیف و عزت‌نفس او پایین بود. به نظرم علتش بی‌ارتباط با فعالیت بیش از حد او در این شبکه‌ها نبود.	
ضعف توانایی‌های فردی	- کم‌حوصلگی و کم‌صبری در این دانش‌آموزان زیاد دیده می‌شود (۴). - جسارت و توانایی تصمیم‌گیری خیلی مهم است، ولی این بچه‌ها در این زمینه ضعیف هستند (۲). - اعتماد به نفس بعضی از این بچه‌ها پائین است (۲).	
جدول ۳. کدگذاری عبارات مهم حاصل از مصاحبه با مشاوران مدارس حول کد محوری آسیب‌های خانوادگی		
کدگذاری محوری	کدگذاری باز	عبارات / محتوا
آسیب‌های خانوادگی	کاهش روابط و تعاملات خانوادگی	- به علت فعالیت زیاد دانش‌آموز تو این شبکه‌ها، رفته‌رفته تعاملات او با خانواده‌اش کم می‌شود (۲۰). - ممکن است در نهایت فرد از کانون خانواده رها شود.
	چالش و تعارض فرهنگی	- فرهنگ و آداب و رسوم خانوادگی دانش‌آموز تحت‌الشعاع مبلغان فرهنگی این شبکه‌ها قرار می‌گیرد (۲). - بین پابندی به فرهنگ خانواده و آنچه در این شبکه‌ها تبلیغ می‌شود، برای فرد تعارض به وجود می‌آید (۳).
	ناسازگاری با خانواده	- برخی از والدین از افزایش پرخاشگری فرزندشان شکایت می‌کنند. می‌گویند از آن زمانی که فرزندمان وارد شبکه‌های اجتماعی شده، پرخاشگری‌اش بیشتر شده (۱۰). - مراجعی داشتم که همش با اعضای خانواده‌اش مشاجره می‌کرد. برادرش می‌گفت از آن موقع که تلگرامی شده، دائم با ما مشاجره می‌کند.
	رفتارهای ناپسند در	- والدین این دانش‌آموزان از افزایش رفتارهای ناپسند آن‌ها در فضای خانواده، شاکی هستند (۴). - پوشش ظاهری را در محیط خانواده رعایت نمی‌کنند (۲).

گسیختگی عاطفی از خانواده	- وقتی دانش آموز همش سرش توی گوشی اش هست، همدلی و صمیمیت فرد با اعضای خانواده کم می شود (۵). - از نظر عاطفی فرد وضعیت مناسبی در خانواده ندارد و رفته رفته، ممکنه از کانون خانواده طرد بشود (۴).	
	افزایش مشکلات خانواده	- با وضعیتی که برای دانش آموز به وجود می آید، مشکلات خانواده هم افزایش پیدا می کند (۵). - به نظرم کنترل چنین دانش آموزانی در خانواده سخت است (۲). - وقتی اعضای خانواده نسبت به فرد بی اعتماد بشوند، نقش دانش آموز هم کم رنگ می شود (۲).
جدول ۴. کدگذاری عبارات مهم حاصل از مصاحبه با مشاوران مدارس حول کد محوری آسیب های اجتماعی		
کدگذاری محوری	کدگذاری باز	عبارات / محتوا
آسیب های اجتماعی	کاهش روابط اجتماعی واقعی	- فعالیت بیش از حد فرد تو این شبکه ها رفته رفته باعث کاهش روابط اجتماعی واقعی آن می شود (۷). - یک نمونه از مشکلاتی که هست، همین سطحی شدن تعاملات فرد با هم کلاسی هایش است (۲). - وقتی طرف همش سرش توی گوشی اش است، کی می رسد یک سرکی هم به جامعه پیرامون خودش بکشد.
	انزوای اجتماعی	- طرف رو می بینی که در اجتماع مجازی فعال، ولی از اجتماع واقعی منزوی است (۸). - این افراد سرشان توی گوشی شان است و از جامعه اطرافشان گریزان اند (۵).
	الگوهای فرهنگی و تغییر اعتقادات و	- الگوهای این افراد به طور معمول کم کم تغییر می کند و الگوهای بیگانه جایش را می گیرد (۴). - وقتی ارزش های مدیران این شبکه ها تبلیغ می شود، دیگر جایی برای ارزش ها و عقاید فرد باقی نمی گذارد و کم کم اعتقادات و ارزش های فرد دستخوش تغییر می شود (۸).
	هنجارهای شکسته	- خب باین وجود، هنجارهای جامعه برای دانش آموز دیگر آن ارزش اولیه رو ندارد. - این جور دانش آموزان عملکردشان مطابق هنجارهای مدرسه و جامعه نیست و هنجارشکنی می کنند (۶).

مسئولیت‌گریزی و ایجاد مشکلات اجتماعی	- دانش‌آموزی که بیش‌ازحد در این شبکه‌ها دور می‌زند، دیگر از یک سری امور بازمی‌ماند. به‌عنوان مثال دیگر آن‌گونه که باید در کارهای کلاسی‌اش تعاون و مسئولیت‌پذیری داشته باشد، ندارد (۳). - با وجود دوست‌یابی بی‌حدومرز فرد، مشکلات و تعارضات اجتماعی او افزایش پیدا می‌کند (۳).
	- مراجعی داشتم که با نشر تصاویر و فیلم‌های مخرب از طریق این شبکه‌ها در بین دانش‌آموزان، موجب افزایش فساد در مدرسه شده بود. - خیلی راحت می‌شود از طریق این شبکه‌ها اطلاعات شخصی افراد رو پخش کرد (۲).
جدول ۵. کدگذاری عبارات مهم حاصل از مصاحبه با مشاوران مدارس حول کد محوری آسیب‌های تحصیلی	
کدگذاری محوری	عبارات / محتوا
افت تحصیلی	- یکی از دلایل ضعف تحصیلی بعضی از دانش‌آموزان، فعالیت آن‌ها در شبکه‌های اجتماعی است (۱۳). - مراجعی داشتم که فعالیت بیش‌ازحدش تو این شبکه‌ها باعث ترک تحصیلش شد (۲). - به نظرم همت و تلاش تحصیلی دانش‌آموز کاهش پیدا می‌کند.
کم‌توجهی به امور تحصیلی	- این جور مواقع اهمال‌کاری تحصیلی رواج پیدا می‌کند (۳). - با این وضعیت ارزش‌های تحصیلی برای دانش‌آموز کم‌اهمیت می‌شود (۲). - فعالیتشان در این شبکه‌ها باعث مشغولیت ذهنی آن‌ها و کاهش توجهشان به کلاس درس می‌شود (۳).
کاهش زمان مطالعه	- وقتی دانش‌آموز بیشتر وقتش را در این شبکه‌ها می‌گذراند، دیگر زمانی برای مطالعه دروسش ندارد (۱۰). - مراجعی داشتم می‌گفت روزانه چند ساعت از وقتش را صرف فعالیت در شبکه‌های اجتماعی می‌کند.

سرفتن علمی

- بعضی از دانش آموزان که در این شبکه‌ها فعال‌اند، زمانی که اتفاقی به سؤالات آزمون‌های کلاسی قبل از آزمون دسترسی پیدا می‌کنند، از سؤالات عکس می‌گیرند و در فضای مجازی پخش می‌کنند (۲).

- یک دانش آموز داشتیم که یک‌وقت‌هایی تو دفتر مدیر، تو امور اداری کمک می‌کرد. بعد از مدتی متوجه شدیم که بعضی از آزمون‌ها رو تو فضای مجازی بین همکلاسی‌های پخش می‌کند.

جدول ۶. کدگذاری عبارات مهم حاصل از مصاحبه با مشاوران مدارس حول کد محوری آسیب‌های دوران بلوغ

کدگذاری محوری	کدگذاری باز	عبارات / محتوا
آسیب‌های دوران بلوغ	تنش جنسی	- چون دانش آموزان در دوران بلوغ هستند، با دیدن برخی تصاویر و فیلم‌های جنسی تو این شبکه‌ها، ذهن آن‌ها دچار آشفتگی و افکار جنسی‌شان بیشتر می‌شود (۳).
	ترویج فساد جنسی	- از نظر جنسی، به نظر می‌آید که دانش آموز از یک تنش درونی رنج می‌برد (۲).
	بهران جنسی	- متأسفانه خود ارضایی میان این دانش آموزان خیلی رواج دارد (۸).
	بلوغ زودرس	- یکی از چیزهایی که در بعضی از کانال‌های این شبکه‌ها تبلیغ می‌شود، هم‌جنس‌گرایی است که خیلی مخرب است (۵).
اشاعه فرهنگ اعتدال	انحراف جنسی	- با وابستگی به جنس متفاوت، مشکلات آن‌ها افزایش پیدا می‌کند (۲).
	فراگیری اطلاعات جنسی آسیب‌زا	- برخی از این افراد نیازهای جنسی‌شان را سرکوب می‌کنند.
	اشاعه فرهنگ اعتدال	- با وجود فعالیت در این شبکه‌ها، توجه فرد به مسائل جنسی بیشتر می‌شود (۳).
	اشاعه فرهنگ اعتدال	- به نظر دانش آموز زودتر به سن بلوغ می‌رسد (۱۴).
اشاعه فرهنگ اعتدال	انحراف جنسی	- یک مسئله‌ای که در این شبکه‌ها دیده می‌شود رواج بی‌حیایی است (۵).
	فراگیری اطلاعات جنسی آسیب‌زا	- مراجعی داشتم که در این شبکه‌ها با یک دختر دوست شده بود و قصد داشت با آن رابطه جنسی برقرار کند.
	اشاعه فرهنگ اعتدال	- دانش آموزان طی فعالیت تو این شبکه‌ها به اطلاعاتی دسترسی پیدا می‌کنند که برای آن‌ها آسیب‌زاست. بیشتر هم دنبال اطلاعات جنسی هستند (۳).
	اشاعه فرهنگ اعتدال	- خیلی وقت‌ها اطلاعات جنسی‌ای که از طریق این شبکه‌ها به دستشان رسیده را بین هم مبادله می‌کنند.
اشاعه فرهنگ اعتدال	اشاعه فرهنگ اعتدال	- برخی از این دانش آموزان به گروه‌هایی می‌پیوندند که فاسد هستند. مثل گروه‌هایی که در آن‌ها مشروبات الکلی، مواد مخدر و انواع روان‌گردان‌ها تبلیغ می‌شود (۳).
	اشاعه فرهنگ اعتدال	- مراجعی داشتم که از طریق شبکه‌های اجتماعی وارد گروهی شده بود که مشروبات الکلی رو تبلیغ می‌کرد.
	اشاعه فرهنگ اعتدال	- مراجعی داشتم که سیگاری بود. تو جلسات مصاحبه متوجه شدم عضو گروهی است که برندهای مختلف سیگار تو آن گروه تبلیغ می‌شود.
	اشاعه فرهنگ اعتدال	

جدول ۷. کدگذاری عبارات مهم حاصل از مصاحبه با مشاوران مدارس
حول کدمحوری احتمال ابتلا به اختلالات روانی

کدگذاری محوری	کدگذاری باز	عبارات / محتوا
احتمال ابتلا به اختلالات روانی	اختلالات افسردگی	- فعالیت بیش از حد برخی از این دانش‌آموزان، آن‌ها رو به سمت افسردگی سوق می‌دهد (۹). - این جور دانش‌آموزان وقتی فعالیتشان در این شبکه‌ها از حد می‌گذرد، فعالیت بیرونی آن‌ها کاهش پیدا می‌کند و کم‌کم احساس خستگی، خمودگی، کسالت، و درخودفروماندگی در آن‌ها شایع می‌شود (۵). - مراجعی داشتم که به علت فعالیت زیادش در بعضی از گروه‌های مجازی، دچار مشکلات عاطفی شده بود.
	اختلالات اضطرابی	- اضطراب میان دانش‌آموزان فعال در این شبکه‌ها خیلی زیاد است (۱۷). - بی‌قراری و آشفتگی از جمله آسیب‌هایی است که در وجود این افراد می‌شود دید (۴).
	اختلالات وسواس فکری-عملی و اختلالات مربوط خواب-بیداری	- به نظر می‌آید بعضی از این افراد دچار وسواس باشند (۳). - افراد فعال در این شبکه‌ها به‌طور معمول، وقتی فعالیتشان بیش از اندازه می‌شود، پرش افکار و نشخوار فکری آن‌ها هم زیادتر از قبل می‌شود (۳). - مراجعی داشتم که از عملکردش در برابر پدر و مادرش احساس گناه می‌کرد. بعد از چند جلسه مصاحبه متوجه شدم وسواس دارد. - ازجمله مشکلاتی که این بچه‌ها زیاد از آن گله می‌کنند، کم‌خوابی و پرخوابی آن‌ها است که به نظر از حد هنجارش گذشته است (۵). - مراجعی داشتم که آسیب‌دیده‌ی فضای مجازی بود. یکی از مشکلاتش این بود که شب‌ها خوابش نمی‌برد.
	اختلالات تکانه، و سلوک	- فرد پس از مدتی رفته‌رفته نسبت به افراد دور و برش موضع می‌گیرد و انگار که با آن‌ها جنگ دارد (۵). - از ویژگی‌های این قبیل دانش‌آموزان این است که زود عصبانی می‌شوند و پرخاشگری می‌کنند (۸). - یکی از مراجعان فرد ناسازگاری بود. همه در مدرسه از دستش عاصی شده بودند. پس از مصاحبه با آن متوجه شدم دچار اختلال سلوک است.

اختلالات شخصیتی	- فاصله گرفتن از واقعیت و تخیل زیاد از ویژگی‌های دانش‌آموزانی است که در این شبکه‌ها، زیاد فعال هستند (۳).
	- این‌ها فکرهای عجیب‌وغریبی دارند. افکارشان با واقعیت همخوانی زیادی ندارد و گویی که در یک دنیای دیگر زندگی می‌کنند (۳).
اختلالات رشدی عصبی	- این‌جور دانش‌آموزان به علت این که ذهنشان را درگیر این شبکه‌ها می‌کنند، به‌طور معمول تمرکز و توجه آن‌ها به کلاس درس کاهش پیدا می‌کند (۱۴).
	- انگار که از نظر شناخت و یادگیری دچار اختلال هستند (۲).
اختلالات مرتبط با آسیب عوامل استرس‌زا	- تیک‌های عصبی و میگرن از آسیب‌های این شبکه‌هاست که این بچه‌ها به آن دچار می‌شوند (۲).
	- استرس بین این گروه از دانش‌آموزان خیلی دیده می‌شود (۷).
	- یکی از مراجعان دانش‌آموزی بود که خیلی از مکانیسم دفاعی انکار استفاده می‌کرد. وقتی با والدینش مطرح کردم، متوجه شدم از وقتی فعالیتش تو فضای مجازی زیاد شده، از این مکانیسم زیاد استفاده می‌کند.
	- مراجعی داشتم که می‌گفت وقتی مدرسه می‌آید، گوشی‌اش را از ترس مادرش در خانه پنهان می‌کند. خیلی بیش‌ازحد احساس ناامنی می‌کرد.

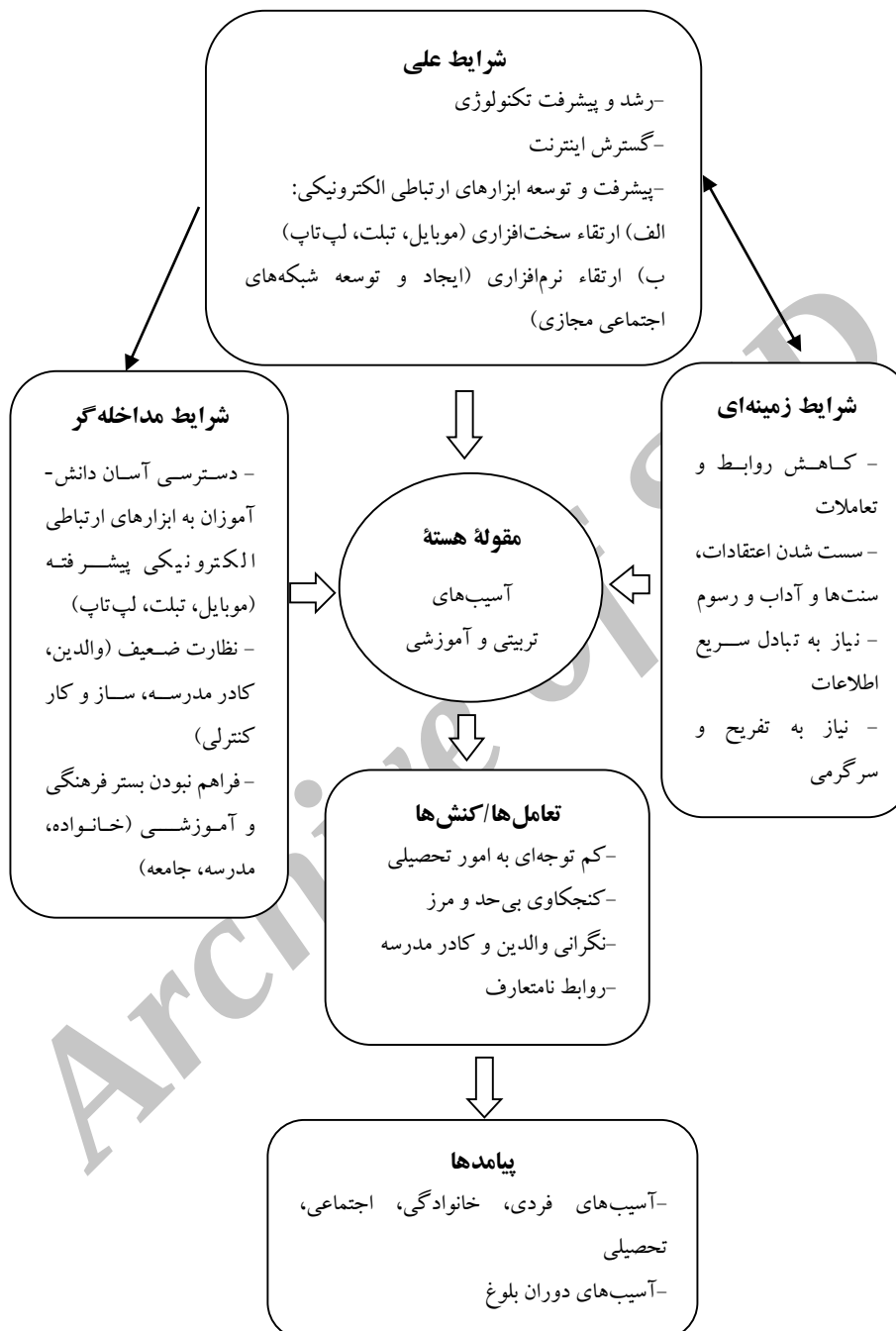
برای فهم بهتر رویه کدگذاری داده‌های پژوهش، جدول‌های کدگذاری که پیش‌ازاین به‌صورت مجزا و با تمرکز بر کدهای محوری آورده شد، در جدول ۸ جمع‌بندی شده است. این جدول حاوی کلیه رویه کدگذاری داده‌های پژوهش اعم از کدهای باز، کدهای محوری و کدگزینی (انتخابی) است.

جدول ۸. کدگذاری باز، محوری و گزینی (انتخابی)

کدهای باز	کدهای محوری	کدگزینی (انتخابی)
اتلاف وقت - اطلاعات بیهوده - سست شدن اعتقادات - انزوای فردی - ضعف شخصیتی - ضعف توانایی‌های فردی	آسیب‌های فردی	آسیب‌های خانوادگی
کاهش روابط و تعاملات خانوادگی - چالش و تعارض فرهنگی - ناسازگاری با خانواده - رفتارهای ناهنجار در محیط خانواده - گسیختگی عاطفی از خانواده - افزایش مشکلات خانواده	آسیب‌های خانوادگی	

آسیب‌های اجتماعی	کاهش روابط اجتماعی واقعی - انزوای اجتماعی - تغییر اعتقادات و الگوهای فرهنگی - شکستن هنجارهای جامعه - مسئولیت‌گریزی و ایجاد مشکلات اجتماعی - اشاعه فساد و بی‌آبرویی
آسیب‌های تحصیلی	افت تحصیلی - کم‌توجهی به امور تحصیلی - کاهش زمان مطالعه - سرقت علمی
آسیب‌های دوران بلوغ	تنش جنسی - ترویج فساد جنسی - بحران جنسی - بلوغ زودرس - انحراف جنسی - فراگیری اطلاعات جنسی آسیب‌زا - اشاعه فرهنگ اعتیاد
احتمال ابتلا به اختلالات روانی	اختلالات افسردگی - اختلالات اضطرابی - وسواس فکری عملی و اختلالات مربوط - اختلالات خواب‌پداری - اختلالات اخلاک‌گر، کنترل‌تکانه، و سلوک - اختلالات شخصیت - اختلالات رشدی عصبی - اختلالات مرتبط با آسیب و عوامل استرس‌زا

با توجه به یافته‌های به‌دست آمده، مقوله هسته (کد‌گزینی یا انتخابی) این پژوهش «آسیب‌های تربیتی و آموزشی» تعیین شده است. این مقوله کلیه مقوله‌های دیگر پژوهش را دربر می‌گیرد. علت تعیین این مقوله به این دلیل است که در کل روند مصاحبه، دغدغه‌های تربیتی و آموزشی مشاوران مدارس شرکت‌کننده در پژوهش بسیار مشهود بود و به نظر می‌رسید این افراد با توجه به دغدغه‌هایی که در زمینه تربیت و آموزش دانش‌آموزان دارند، به سؤالات مصاحبه پاسخ می‌دهند، به‌طوری‌که پاسخ‌های آن‌ها نیز بیش‌تر حول مسائل تربیتی و آموزشی دانش‌آموزان بود. در ادامه، تبیین پدیده موردپژوهش در قالب یک مدل زمینه‌ای که شامل شرایط، فرایند یا تعامل، و پیامدها است، در شکل ۱ ارائه می‌شود.

شکل ۱. مدل زمینه‌ای تبیین آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی بر سلامت روان دانش‌آموزان پسر دبیرستانی در قالب آسیب‌های تربیتی و آموزشی

بحث و نتیجه‌گیری

کدگزینشی این پژوهش شامل شش کد محوری آسیب‌های فردی، آسیب‌های خانوادگی، آسیب‌های اجتماعی، آسیب‌های تحصیلی، آسیب‌های دوران بلوغ و احتمال ابتلا به اختلالات روانی است. در ادامه به بحث و بررسی پیرامون کدهای موردنظر پرداخته می‌شود. آسیب‌های فردی: این کد محوری شامل شش مفهوم اولیه اتلاف وقت، اطلاعات بیهوده، سست شدن اعتقادات، انزوای فردی، ضعف شخصیتی و ضعف توانایی‌های فردی می‌شود. نتایج پژوهش گروهول^۱ (۲۰۰۳) در خصوص دلایل گرایش افراد به اینترنت و استفاده اعتیادآور از آن، نشان داد افرادی که وقت زیادی را صرف استفاده از اینترنت می‌کنند، کسانی هستند که در زندگی با مشکلاتی مواجه‌اند. این افراد با صرف زمان زیادی برای دستیابی به اطلاعاتی که در بسیاری از مواقع بیهوده است، علاوه بر اتلاف وقت خود، دچار آسیب‌های این شبکه‌ها نیز می‌شوند. به‌وضوح و تجربه می‌توان دریافت که استفاده از این شبکه اجتماعی و سایر شبکه‌های نظیر آن با از میان برداشتن پرده‌ها و موانع و حجاب‌ها و وصل کردن همه اعضای آن بدون هیچ محدودیتی به همدیگر، باعث رنگ باختن برخی ارزش‌ها شده است (مرادی، رجب‌پور، کیان ارثی، حاجلو و رادبخش، ۱۳۹۳). سلیمانی‌پور (۱۳۸۹) پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی را بدین شرح عنوان داشت: منزوی شدن از محیط‌های واقعی اجتماع، شکل‌گیری و ترویج سریع شایعات و اخبار کذب، تبلیغات ضد دین و شبهات، نقض حریم خصوصی افراد. ضعف شخصیتی یکی دیگر از این آسیب‌ها محسوب می‌شود. از دیگر آسیب‌ها می‌توان به ضعف توانایی‌های فردی اشاره نمود. سازمان بهداشت جهانی (۲۰۰۱) سلامت روان را حالتی از بهزیستی می‌داند که ضمن آن افراد قادر می‌شوند تا توانایی‌های خویش را درک و با فشارآورهای عادی زندگی انطباق پیدا کنند، و با تولیدگری، در ساختن جامعه خود سهم شونند (هرمان و اسکی‌هار^۲، ۲۰۰۵).

این یافته‌ها با نتایج پژوهش کیان، یعقوبی‌ملال و ریاحی‌نیا (۱۳۹۴) که نشان دادند آسیب‌زاترین اثر ناشی از شبکه‌های اجتماعی مجازی، صرف زمان زیاد در این شبکه‌ها است که

۱. Grohol

۲. Herrman & Skehar

می تواند به روند تحصیلی دانشجویان آسیب برساند، هماهنگ است. این یافته ها با یافته های دسروسیرس و میلر^۱ (۲۰۰۷) که نشان دهنده این بود که نوجوانانی که از اعتقادات مذهبی قوی تری برخوردارند، نسبت به مقابله با فشارهای روانی، از نیروی بیش تری برخوردارند و سلامت روانی آن ها بالاتر است، هماهنگ است. یافته های به دست آمده با نتایج پژوهش رایان و ژنوس^۲ (۲۰۱۱) مبنی بر این که کاربران شبکه اجتماعی مجازی فیس بوک بیش تر برون گرا هستند، اما احساس تنهایی خانوادگی بیشتری دارند، هماهنگ است، ولی با یافته دیگر آن ها مبنی بر این که افرادی که از شبکه های اجتماعی مجازی استفاده نمی کنند، به احتمال بیش تری با وجدان، کم رو و به لحاظ اجتماعی تنها هستند، همسو نیست. یافته های حاصل با یافته های پژوهش شیهان^۳ (۲۰۰۲) و مسینا^۴ (۲۰۰۷) که دلالت بر این داشت افرادی که احساس تنهایی می کنند یا از زندگی روزمره خود انزجار دارند، به دنبال صمیمیت در اینترنت می گردند، هماهنگ است.

در تبیین این یافته ها، به نظر می رسد از دیدگاه مشاوران مدارس شرکت کننده در پژوهش، دانش آموزانی که بیش از حد در این شبکه ها فعالیت می کنند، با تلف نمودن وقت خود در فضای مجازی و به دست آوردن اطلاعاتی بیهوده که مناسب آن ها نیست، موجب سست شدن اعتقادات خویش که بخش اعظم آن برگرفته از بستری دینی و فرهنگی است، می شوند. از طرفی با وابستگی به این فضا موجب انزوای فردی، ضعف شخصیتی و ضعف توانایی های فردی خود می شوند که همه این ها از آسیب های فردی شبکه های اجتماعی مجازی محسوب می شود.

آسیب های خانوادگی: کدمحوری آسیب های خانوادگی دربرگیرنده شش مفهوم اولیه کاهش روابط و تعاملات خانوادگی، چالش و تعارض فرهنگی، ناسازگاری با خانواده، رفتارهای نابهنجار در محیط خانواده، گسیختگی عاطفی از خانواده و افزایش مشکلات خانواده است.

۱. Desrosiers & Miller

۲. Ryan & Xenos

۳. Sheehan

۴. Messina

استفاده از اینترنت فعالیتی وقت‌گیر است و بر روابط اجتماعی و خانوادگی و میزان تعامل فرد با خانواده‌اش تأثیر می‌گذارد و آن را کاهش دهد. فعالیت دانش‌آموزان در این شبکه‌ها موجب به وجود آمدن یک وضعیت دو فرهنگی برای آن‌ها می‌شود. از یک طرف فرهنگ بومی‌ای که در آن رشد یافته‌اند و از طرف دیگر مواجه شدن با فرهنگی که ساخته و پرداخته هدایت‌گران اصلی شبکه‌های اجتماعی مجازی است. قرار گرفتن در این وضعیت، منجر به ایجاد چالش و تعارض فرهنگی برای فرد می‌شود، زیرا در این موقعیت به وجود آمده، انتخاب بسیار سخت می‌شود. در سلامت روانی آنچه از همه مهم‌تر است، سطح بالای سازگاری و انطباق با محیط و شرایط است (نوابخش و پوریوسفی، ۱۳۸۵). بر این اساس، رفتار نابهنجار در محیط خانواده یکی از آسیب‌های خانوادگی شبکه‌های اجتماعی مجازی به شمار می‌آید. آفونسو^۱ (۱۹۹۹) معتقد است استفاده از اینترنت موجب ایجاد احساس بدبختی، تنهایی، گسیختگی از خانواده و به‌طور کلی کاهش سلامت روانی می‌شود؛ بنابراین می‌توان گفت گسیختگی عاطفی نیز از دیگر آسیب‌های خانوادگی شبکه‌های اجتماعی مجازی محسوب می‌شود.

این نتایج با نتایج پژوهش عدلی‌پور، سپهری و علیزاده (۱۳۹۲) مبنی بر این که شبکه‌های اجتماعی مجازی نظیر فیس‌بوک به کاهش فعالیت‌های روزانه در محیط خانواده، بی‌اعتمادی والدین به فرزندان، کاهش ارتباطات رودررو با افراد خانواده شده است، همسو است. این یافته‌ها با یافته‌های پژوهش ودودی و دلاور (۱۳۹۴) مبنی بر این که درون‌گرایی، بی‌ثباتی هیجانی، عدم توافق سازگاری و کاهش وجدانی بودن با استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی همراه است هماهنگ و همسو است.

نتایج به‌دست‌آمده با نتایج پژوهش دولی و استوارت^۲ (۲۰۰۷) که نشان دادند تعاملات والد-فرزند می‌تواند پیش‌بین خوبی برای سلامت روان دانش‌آموزان باشند، هماهنگ و همسو است.

۱. Affonso

۲. Dooly & Stewart

در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت با فعالیت بیش‌ازحد دانش‌آموز در فضای مجازی، روابط و تعاملات غیرمجازی او با اطرافیان خصوصاً اعضای خانواده کاهش پیدا می‌کند و از سوی دیگر با قرار گرفتن در یک موقعیت دو فرهنگی که شامل فرهنگ بومی و فرهنگ تبلیغی فضای مجازی است، دچار چالش در انتخاب و تعارض فرهنگی می‌شود. این وضعیت منجر به ایجاد فشار روانی به فرد و در نتیجه بروز رفتارهای ناپسندیده در محیط خانواده و ناسازگاری او با اعضای خانواده می‌گردد. در نهایت با افزایش مشکلات در بطن خانواده، گسیختگی عاطفی فرد از کانون خانواده اتفاق می‌افتد.

آسیب‌های اجتماعی: کد محوری آسیب‌های اجتماعی دارای شش مفهوم اولیه کاهش روابط اجتماعی واقعی، انزوای اجتماعی، تغییر اعتقادات و الگوهای فرهنگی، شکستن هنجارهای جامعه، مسئولیت‌گریزی و ایجاد مشکلات اجتماعی، و اشاعه فساد و بی‌آبرویی است.

روابط اجتماعی صمیمانه و قابل‌اعتماد با دیگران از عوامل اصلی سلامت روان است. مقایسه افراد با سطوح متفاوت نشان می‌دهد بعدی که در آن شادترین افراد شبیه به هم هستند، روابط دوستانه با کیفیت و حمایت خانوادگی در روابط عاشقانه است. افراد سالم دل‌بستگی‌های اجتماعی قوی‌تری دارند (کوینیک و کوهن^۱، ۲۰۰۲؛ سامسون، للوید، پتچکوسکی و مانایا^۲، ۲۰۰۵). مطالعات پژوهشگران بسیاری نشان می‌دهد که استفاده از اینترنت سبب ایجاد احساس تنهایی و انزوای اجتماعی و دوری از خانواده و به‌طور کلی کاهش سلامت روانی می‌شود (اوجی، زارع و کردی، ۱۳۹۳). انزوای اجتماعی از لحاظ مفهومی در تقابل با درگیری اجتماعی، انسجام اجتماعی و سرمایه اجتماعی قرار دارد و با ازخودبیگانگی، احساس تنهایی و کناره‌گیری نزدیکی مفهومی دارد (رسول‌زاده اقدم، احیایی، عدلی‌پور و سهرابی، ۱۳۹۳). بر این اساس فرد از ورود به جامعه دوری می‌کند و اوقات خود را بیش‌تر در انزوا و تنهایی و سرگردانی در فضای مجازی طی می‌کند و از ورود به اجتماع واقعی طفره می‌رود. وسعت عمل و انعطاف‌پذیری بی‌حد فضای مجازی گاهی

۱. Koenig & Cohen

۲. Samson, Lloyd, Petchkovsky & Manaia

منجر به تغییرات اساسی در ارکان جامعه شده است. چراکه آشنایی با دیگر جوامع، خواسته یا ناخواسته هنجارهای جدید به ارمغان می‌آورد تا آنجا که هنجارها و ارزش‌های جامعه خودی در آن محدوده کم‌رنگ می‌گردد (ابراهیم‌پور کومله و خزایی، ۱۳۹۱). دانش‌آموزی که مدام در این شبکه‌ها سرگردان است، دیگر وقتی برای انجام مسئولیت‌های اجتماعی خود باقی نمی‌گذارد. قبول و انجام مسئولیت با تنش و رنج حاصل از آن همراه است، در صورتی که فعالیت در فضای مجازی با احساس لذت توأم است. همین نکته باعث می‌شود که فرد به دنبال لذت‌جویی از مسئولیت‌های اجتماعی خود، شانه خالی کند. از دیگر آسیب‌های اجتماعی این شبکه‌ها، اشاعه فساد و بی‌آبرویی است؛ زیرا فضای مجازی فاقد ابزارهای کنترلی است و کاربران آن آزادانه می‌توانند هرگونه اطلاعاتی را با همدیگر تبادل کنند.

این یافته‌ها با نتایج پژوهش شارع‌پور، ریاحی و آرمان (۱۳۹۳) مبنی بر این که متغیرهای اعتماد اجتماعی، احساس تعلق، روابط اجتماعی، تحصیلات، مشارکت رسمی، ارزش‌ها و هنجارها و نوع دوستی تأثیر معناداری بر سلامت روانی افراد دارند، هماهنگ است. یاسمی نژاد، آزادی و امویی (۱۳۹۰) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که فضای مجازی می‌تواند امنیت اجتماعی را مورد تهدید قرار دهد. یافته‌های حاصل‌شده با نتایج پژوهش کاوسی و کاظمی (۱۳۹۲) مبنی بر این که شبکه‌های اجتماعی مجازی تأثیری نسبتاً متوسط بر تعهد و مسئولیت‌پذیری و آموزش افراد می‌گذارد، هم‌راستا نیست.

در تبیین این یافته‌ها گفتنی است که با فعالیت بیش‌ازحد و غیر هدفمند دانش‌آموز در شبکه‌های اجتماعی مجازی، فرد با اطلاعاتی روبرو می‌شود که به علت جذابیت‌های خاص خود با احساس لذت برای او توأم است. از طرفی هدایت‌گران این شبکه‌ها الگوهای فرهنگی خود را به گونه‌ای نرم و در قالب محتوایی جذاب در فضای مجازی تبلیغ می‌کنند. فرد سرگردان در این فضا، جذب این الگوها شده و رفته‌رفته اعتقادات و الگوهای فرهنگی بومی وی دستخوش تغییر می‌شود و از جامعه خود که مزین به این الگوها است، فاصله می‌گیرد. درواقع فرد از جامعه خود منزوی می‌شود، مسئولیت‌های اجتماعی خود را نادیده می‌گیرد و از قبول آن شانه خالی می‌کند. از طرف دیگر روابط او نیز با اطرافیان کاهش پیدا می‌کند.

آسیب‌های تحصیلی: این کدمحوری شامل چهار مفهوم اولیه افت تحصیلی، کم‌توجهی به امور تحصیلی، کاهش زمان مطالعه، و سرقت علمی است.

با توجه به دیدگاه شرکت‌کنندگان در پژوهش، افت تحصیلی یک نمونه از آسیب‌های تحصیلی این شبکه‌ها به شمار می‌رود. رابطه سلامت روانی و پیشرفت تحصیلی مورد توجه پژوهشگران زیادی قرار گرفته است. دانش‌آموزی که از نظر روانی سالم است، کارکرد ذهنی او نیز به خوبی صورت می‌گیرد. چنین فردی می‌تواند با برنامه‌ریزی بهتر و بهبود عملکرد تحصیلی خود، جلوی افت تحصیلی خویش را بگیرد و رشد تحصیلی خود را بهبود ببخشد. کم‌توجهی به امور تحصیلی نیز یکی دیگر از این آسیب‌هاست. همان‌طور که پیش‌ازین ذکر شد، فعالیت در این شبکه‌ها با احساس لذت همراه است، در صورتی که پرداختن به امور تحصیلی با رنج و تلاش توأم است. هر قدر فرد در فضای مجازی بیش‌تر فعالیت کند، احساس لذت بیش‌تری نصیب او می‌شود که موجب کم‌توجهی و درواقع بی‌توجهی بیش‌تر او نسبت به امور تحصیلی می‌شود. از طرف دیگر فعالیت بیش‌ازحد فرد در این شبکه‌ها با اتلاف وقت همراه است و در نتیجه زمان مطالعه فرد نیز کاهش پیدا می‌کند که این خود یکی دیگر از آسیب‌های تحصیلی این شبکه‌ها بر سلامت روان دانش‌آموزان است. بر این اساس، هر چه انسان به تنوع فضای مجازی بیش‌تر توجه کند و بیش‌تر آن را فرا گیرد، وقت کم‌تری را به کسب و به کارگیری مهارت‌های لازم برای فضای غیرمجازی اختصاص می‌دهد (باومن، ۲۰۰۴؛ ترجمه ثابتی، ۱۳۸۴). فعالیت دانش‌آموزان در این فضا، در برخی از مواقع با سرقت علمی نیز همراه است. بدین شرح که ممکن است اطلاعاتی مانند آزمون‌های کلاسی خواسته یا ناخواسته در فضای مجازی منتشر شود و به سرعت بین دانش‌آموزان تبادل شود. بدین ترتیب با نشر سؤالات آزمون قبل از اجرای آن بین دانش‌آموزان، دیگر آن آزمون فاقد صلاحیت علمی است.

این یافته‌ها با یافته‌های پژوهش دینگ، لهر، روزن‌کوئیست و آدوراین-مک‌گوورن^۱ (۲۰۰۹) که نشان دادند سلامت روانی و جسمانی پایین‌تر با پیشرفت تحصیلی ضعیف مرتبط

۱. Ding, Lehrer, Rosenquist & Audrain-McGovern

است، هم‌راستا است. یافته‌های حاصل، با یافته‌های پژوهش شعیری و عطری‌فرد (۱۳۸۵) که در پژوهشی بر روی دانشجویان، بین سلامت روانی و پیشرفت تحصیلی رابطه معناداری به دست نیاوردند، هماهنگ نیست. یافته‌های به‌دست‌آمده با یافته‌های پژوهش ابوالقاسمی و جوانمیری (۱۳۹۱) که نشان دادند سطوح بالای سلامت روانی و خودکارآمدی، پیشرفت تحصیلی را افزایش می‌دهند، هماهنگ است.

در تبیین یافته‌های به‌دست‌آمده گفتنی است که فعالیت بیش‌ازحد دانش‌آموزان در فضای مجازی با اتلاف وقت همراه است. از طرفی این اتلاف وقت منجر به کاهش زمان مطالعه و از طرف دیگر فعالیت بیش‌ازحد فرد در این فضا منجر به کم‌توجهی او به امور تحصیلی می‌شود. درنتیجه، این دو موضوع در کنار هم، موجب افت تحصیلی دانش‌آموز می‌شوند.

آسیب‌های دوران بلوغ: کدمحوری آسیب‌های دوران بلوغ دربردارنده هفت مفهوم اولیه تنش جنسی، ترویج فساد جنسی، بحران جنسی، بلوغ زودرس، انحراف جنسی، فراگیری اطلاعات جنسی آسیب‌زا و اشاعه فرهنگ اعتیاد است.

دانش‌آموزان دبیرستانی با توجه به شرایط سنی‌ای که دارند، اغلب دوران بلوغ خود را سپری می‌کنند. در این دوران توجه دانش‌آموزان به مسائل جنسی و جنس متفاوت بیشتر از گذشته است. حال با این شرایط، فعالیت آن‌ها در فضای مجازی نیز به تشدید این وضعیت دامن می‌زند؛ زیرا همان‌طور که پیش‌ازاین گفته شد، در این فضا به‌آسانی به اطلاعات جنسی مخرب دسترسی پیدا می‌کنند و درنتیجه تنش جنسی آن‌ها افزایش پیدا می‌کند و در این شرایط بایستی فشار روانی زیادی را تحمل کنند. این شبکه‌ها با ترویج فساد جنسی از طریق تشکیل گروه‌های خاص مسائل جنسی و ایجاد تنش جنسی و فشار روانی در کاربران خود که اغلب آن‌ها نوجوانان و جوانان هستند، آن‌ها را با بحران جنسی مواجه می‌کنند که پیامد آن به‌طورمعمول هم‌جنس‌گرایی، خودارضایی، احساس گناه، وابستگی و سرکوب نیازهای جنسی است. از دیگر آسیب‌ها به بلوغ زودرس می‌توان اشاره نمود که اغلب حاصل قرار گرفتن فرد در معرض اطلاعات جنسی زودهنگام است. بدین شرح که با قرار گرفتن

اطلاعات جنسی نامتناسب با سن فرد در اختیار او، فرد زودتر از زمان بهنجار بلوغ، به بلوغ می‌رسد. انحراف جنسی نیز از دیگر آسیب‌ها است.

بولن و هاره در پژوهش‌های خود بر این امر تأکید دارند که در خصوص تعامل انسانی، مسائل حاکی از آن هستند که هرچه افراد زمان بیشتری را صرف اینترنت کنند، از مدت‌زمانی که درون محیط‌های اجتماعی سپری می‌کنند کاسته می‌شود و همواره خطراتی از جانب اینترنت و شبکه‌های مجازی جوانان را تهدید می‌کند، از جمله ماهیت سانسور نشده اینترنت و مشکلات نوجوان در ارزیابی دقیق اطلاعاتی که با آن مواجه می‌شوند یا خطرات بالقوه ناشی از افشای جزئیات شخصی یا ترتیب ملاقات شخصی با افرادی که به‌صورت آنلاین ملاقات کرده‌اند، تأثیرات منفی مواجهه با هرزه‌نگری ناخواسته وقوع و تأثیرات تحریکات جنسی، تأثیرات مواجهه با سایت‌ها یا منابع آزاردهنده و تهدیدکننده (اوجی، زارع و کردی، ۱۳۹۳). عطار (۱۳۹۲) معتقد است شبکه‌های اجتماعی مجازی به شیوه‌های مختلفی حریم خصوصی افراد را در معرض تهدید قرار داده‌اند. گاهی خود آن‌ها از اطلاعات خصوصی کاربران سوءاستفاده می‌کنند و گاهی زمینه و بستر لازم برای سوءاستفاده از سوی دیگران را فراهم می‌سازند. همچنین یکی از مجاری مزاحمت‌های مجازی و جرائم جنسی هستند که از مصادیق حریم خصوصی است. اشاعه فرهنگ اعتیاد نیز از جمله این آسیب‌هاست. از جمله متغیرهایی که در وابستگی به مواد آسیب‌قابل‌ملاحظه‌ای را دریافت می‌کنند، سلامت روان و کیفیت زندگی است (عفتی دیوشلی، کافی ماسوله و دل آذر، ۱۳۹۱).

این نتایج به‌دست‌آمده با نتایج پژوهش بشیر و افراسیابی (۱۳۹۱) مبنی بر این که اینترنت موجب تقویت میزان ارتباطات با جنس متفاوت می‌شود و بر نوع پوشش و بر شیوه محاوره آن‌ها تأثیر منفی می‌گذارد، هماهنگ است. این یافته‌ها با یافته‌های پژوهش شکرپیگی (۱۳۹۱) مبنی بر این که یکی از نقش‌های شبکه‌های اینترنتی ترویج فساد جنسی است، هماهنگ است. یافته‌های به‌دست‌آمده با نتایج پژوهش حق‌پرست رادمرد و جیردهی (۱۳۹۱) مبنی بر این که سوءاستفاده جنسی از خطرات جدی اینترنت برای نوجوان محسوب می‌شود، هم‌راستا است.

در تبیین یافته‌های حاصل‌شده می‌توان گفت دانش‌آموزانی که بیش‌ازحد در شبکه‌های اجتماعی مجازی فعالیت می‌کنند و فعالیت آن‌ها از روی لذت‌طلبی و خوش‌گذرانی است، ممکن است به کانال‌ها و گروه‌هایی برخورد کنند که کار آن‌ها ترویج فساد جنسی از طریق تصاویر، فیلم‌ها و اطلاعات متنی و مواردی از این قبیل باشد. وقتی این اطلاعات جنسی آسیب‌زا در اختیار این دانش‌آموزان قرار می‌گیرد، آن‌ها دچار آشفتگی ذهنی می‌شوند و در نتیجه تنش جنسی آن‌ها افزایش پیدا می‌کند، که این خود از زمینه‌های بلوغ زودرس است؛ بنابراین از یک‌طرف در شرایطی نیستند که بتوانند از راه شرعی آن یعنی ازدواج تنش جنسی خود را کاهش دهند و از طرف دیگر با ورود بی‌حدومرز خود به فضای مجازی، ممکن است حتی اعتقادات و فرهنگ آن‌ها نیز دستخوش آسیب این فضا شود. با این وجود، این افراد در یک بحران جنسی قرار می‌گیرند که ممکن است حتی به انحراف جنسی ختم شود که از مصادیق آن خود ارضایی، هم‌جنس‌گرایی و برقراری رابطه نامشروع با جنس متفاوت است.

احتمال ابتلا به اختلالات روانی: این کد محوری شامل هشت مفهوم اولیه اختلالات افسردگی، اختلالات اضطرابی، وسواس فکری-عملی و اختلالات مربوط، اختلالات خواب - بیداری، اختلالات اخلاک‌گر، کنترل تکانه، و سلوک، اختلالات شخصیت، اختلالات رشدی-عصبی، و اختلالات مرتبط با آسیب و عوامل استرس‌زا است.

طبقه‌بندی این هشت گروه اختلالی که زیرمجموعه کد محوری احتمال ابتلا به اختلالات روانی قرار گرفته‌اند، بر اساس کتاب راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی (DSM-5) ویراست پنجم (۲۰۱۳) صورت گرفته است. بدین شرح که علائم و نشانگان خلقی و رفتاری دانش‌آموزانی که سلامت روان آن‌ها تحت تأثیر فعالیت در شبکه‌های اجتماعی مجازی، آسیب دیده بود، از داده‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه‌ها برداشت و بر مبنای این کتاب در گروه‌های اختلالات روانی مربوطه، طبقه‌بندی شد. هر کدام از این هشت گروه اختلال، خود شامل اختلالاتی هستند که در یک طبقه قرار گرفته‌اند. شایان‌ذکر است که طبقه‌بندی این نشانگان در این هشت گروه از اختلالات به‌منزله این نیست که افراد آسیب‌دیده به‌طور حتمی دچار این اختلالات شده‌اند، بلکه علائم و نشانگانی که از داده‌ها

به دست آمد، با این اختلالات همخوانی بیش تری داشتند. چه بسا احتمال ابتلا به اختلالات دیگری نیز برای افراد آسیب دیده وجود داشته باشد، و دیگر این که به صرف وجود علائم و نشانگان یک اختلال در فرد آسیب دیده، نمی توان برچسب آن اختلال را به فرد زد؛ زیرا علاوه بر وجود نشانگان، مدت زمان وجود آن هم مهم است، این که فرد آسیب دیده طی چه دوره زمانی این علائم را داشته است.

سازمان بهداشت جهانی، سلامت روانی افراد را یک عامل ضروری برای ملت ها می داند و پیام کلیدی آن این است که اختلالات روانی، موضوع اساسی در شیوع بیماری های روانی است (فونک^۱ و همکاران، ۲۰۰۴).

یافته های به دست آمده با یافته های پژوهش چاوش زاده (۱۳۸۸) که نشان داد افرادی که به اینترنت وابستگی دارند، علائم بیشتری از افسردگی، اضطراب و شکایات جسمانی و کارکرد اجتماعی نامناسب از خود نشان می دهند، همسو است. نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش رشید (۱۳۸۷) مبنی بر وجود رابطه مثبت بین اعتیاد به اینترنت و روان نژندی، هماهنگ است. این یافته ها با یافته های پژوهش کرات، کیسلر، بنوا، کامینگ، هلگسون و کراوورد^۲ (۲۰۰۲) مبنی بر این که استفاده بیش از حد از اینترنت، افراد را از جامعه و ارتباطات اجتماعی واقعی دور می کند و با حذف تعاملات اجتماعی و تسلط بر زندگی آن ها می تواند موجب احساس تنهایی و در نهایت افسردگی شود، هم راستا است. نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش مسعودنیا (۱۳۹۰) که نشان داد میان استفاده آسیب شناختی از اینترنت به طور کلی با بروز علائم اضطراب و بی خوابی و نیز مؤلفه های استفاده آسیب شناختی از اینترنت مانند اشتغال ذهنی و تعارض، همبستگی مثبت معناداری وجود دارد، همسو است.

در تبیین یافته های به دست آمده، همان طور که پیش از این گفته شد، علائم و نشانگان بارز خلقی و رفتاری افراد آسیب دیده از شبکه های اجتماعی مجازی، در طبقه اختلالات روانی مربوطه قرار داده شد. بر این اساس، هر گروه اختلال که به عنوان مقوله در کدهموری احتمال اختلالات روانی جای گرفته است، شامل این علائم و نشانگان است. این نوع طبقه بندی برای

۱. Funk

۲. Kraut, Kiesler, Boneva, Cummings, Helgeson & Crawford

علائم و نشانگان خلقی و رفتاری دانش‌آموزان آسیب‌دیده، بدین معنی است که این افراد با توجه به نشانگان بارزی که داشتند، احتمال ابتلا آن‌ها به اختلال مربوطه، بیش از سایر دانش‌آموزان است.

تبیین مدل زمینه‌ای: مدل زمینه‌ای این پژوهش (شکل ۱)، شامل یک سری شرایط، فرایند یا تعامل، و پیامدها است که در ادامه شرح داده می‌شود.

پدیده مورد پژوهش شامل شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر است.

– شرایط علی این پدیده عبارت‌اند از: رشد و پیشرفت فناوری، گسترش اینترنت، پیشرفت و توسعه ابزارهای ارتباطی الکترونیکی شامل الف) ارتقاء سخت‌افزاری (موبایل، تبلت، لپ‌تاپ) و ب) ارتقاء نرم‌افزاری (ایجاد و توسعه شبکه‌های اجتماعی مجازی)

– شرایط زمینه‌ای این پدیده عبارت‌اند از: کاهش روابط و تعاملات، سست شدن اعتقادات، سنت‌ها و آداب و رسوم، نیاز به تبادل سریع اطلاعات، و نیاز به تفریح و سرگرمی.

– شرایط مداخله‌گر نیز عبارت‌اند از: دسترسی آسان دانش‌آموزان به ابزارهای ارتباطی الکترونیکی پیشرفته (موبایل، تبلت، لپ‌تاپ)، نظارت ضعیف (والدین، کادر مدرسه، سازوکار کنترلی)، و فراهم نبودن بستر فرهنگی و آموزشی (خانواده، مدرسه، جامعه)

همان‌طور که در شکل ۱ نمایش داده شد، شرایط علی بر شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر اثرگذار است ولی فقط از شرایط زمینه‌ای تأثیر می‌پذیرد. به عبارت دیگر بین شرایط علی و شرایط زمینه‌ای یک رابطه دوسویه وجود دارد، ولی بین شرایط علی و شرایط مداخله‌گر یک رابطه یک‌سویه است. به عنوان مثال، رشد و پیشرفت فناوری (شرایط علی) بر کاهش روابط و تعاملات افراد (شرایط زمینه‌ای) تأثیرگذار است و از طرفی افراد برای جبران کاهش روابط و تعاملاتشان (شرایط زمینه‌ای) به برقراری ارتباط مجازی با دیگران که از مصادیق رشد و پیشرفت فناوری (شرایط علی) است، متوسل می‌شوند. در مورد رابطه بین شرایط علی و مداخله‌گر، رشد و پیشرفت فناوری (شرایط علی) بر میزان دسترسی آسان دانش‌آموزان به ابزارهای ارتباطی الکترونیکی پیشرفته (شرایط مداخله‌گر) تأثیرگذار است، ولی عکس آن امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین یک رابطه یک‌سویه وجود دارد. شرایط علی، زمینه‌ای و

مداخله گر، درواقع سازوکار وقوع پدیده مورد مطالعه را مهیا می کنند. در اینجا این شرایط تبیین کننده آسیب های تربیتی و آموزش پدیده مورد نظر هستند.

تعامل ها و کنش های پدیده مورد مطالعه عبارت اند از: کم توجهی به امور تحصیلی، کنجکاوی بی حدومرز، نگرانی والدین و کادر مدرسه، و روابط و دوستی های نامتعارف.

این تعامل ها و کنش ها در پاسخ به رویداد پدیده مورد مطالعه، صورت گرفته است.

پیامدهای پدیده مورد پژوهش عبارت اند از:

- آسیب های فردی، خانوادگی، اجتماعی، تحصیلی

- آسیب های دوران بلوغ

- احتمال ابتلا به اختلالات روانی

این پیامدها، نتایج شرایط و تعامل های پدیده مورد مطالعه است؛ بدین شرح که فعالیت بیش از حد و نامحدود دانش آموزان در شبکه های اجتماعی مجازی منجر به بروز تعامل ها و کنش هایی که پیش از این آمد، می شود. کنار هم قرار گرفتن این تعامل ها و شرایط، منجر به بروز پیامدهای ذکر شده می شود. در پایان از محدودیت های پژوهش این که چون بنا بر سنت رویکرد کیفی از نمونه هدفمند برای انجام پژوهش استفاده شد، از این رو برای تعمیم یافته ها، بایستی با احتیاط و با در نظر گرفتن جوانب امر عمل شود. پیشنهاد می شود از یافته های این پژوهش در جهت آگاهی بخشی دانش آموزان، اولیای آن ها و کارکنان مدارس، در مورد آسیب های شبکه های اجتماعی مجازی بر سلامت روان دانش آموزان استفاده شود. همچنین پژوهشی نیز با رویکرد کیفی درباره بررسی دیدگاه مشاوران خانواده در مورد خانواده های آسیب دیده از شبکه های اجتماعی مجازی در کشور انجام شود.

منابع

- ابراهیم‌پور کومله، سمیرا و خزایی، کامیان. (۱۳۹۱). آسیب‌های نوپدید: شبکه‌های اجتماعی مجازی در کمین خانواده ایرانی. *نخستین کنگره فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید*، تهران.
- ابوالقاسمی، عباس و جوانمیری، لیلا. (۱۳۹۱). نقش مطلوبیت اجتماعی، سلامت روانی و خودکارآمدی در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دختر. *روان‌شناسی مدرسه*، ۱ (۲)، ۶-۲۰.
- اوجی، فرزانه، زارع، زهرا و کردی، ناهید. (۱۳۹۳). بررسی عوامل فردی و خانوادگی مؤثر بر درخواست حمایت‌های اجتماعی از شبکه‌های مجازی (آنلاین) در بین دانشجویان دانشگاه آزاد تهران. *مطالعات رسانه‌ای*، ۹ (۲۵)، ۱۳۹-۱۵۲.
- باومن، زیگموند. (۲۰۰۴). *عشق سیال*. ترجمه عرفان ثابتی (۱۳۸۴). تهران: ققنوس.
- بشیر، حسن و افراسیابی، محمدصادق. (۱۳۹۱). شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و سبک زندگی جوانان: مطالعه موردی بزرگ‌ترین جامعه مجازی ایران. *تحقیقات فرهنگی*، ۵ (۱)، ۳۱-۶۲.
- بیات، قدسی و شهابی، محمود. (۱۳۹۱). اهداف و انگیزه‌های عضویت کاربران در شبکه‌های اجتماعی مجازی (مطالعه‌ای درباره جوانان شهر تهران). *مطالعات فرهنگ ارتباطات*، ۱۳ (۲۰)، ۶۲-۸۶.
- چاوش‌زاده، زهرا سادات. (۱۳۸۸). *بررسی رابطه بین متغیرهای سلامت روان و اعتیاد به اینترنت در بین جوانان شهر یزد*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.
- حق‌پرست رادمرد، محمد مهدی و جیردهی، روح‌اله. (۱۳۹۱). اینترنت و آسیب‌های اجتماعی. *نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید*، تهران.

- رسولزاده اقدم، صمد، احیایی، پویان، عدلی پور، صمد و سهرابی، مریم. (۱۳۹۳). تحلیل رابطه حضور در شبکه اجتماعی فیس بوک و انزوای اجتماعی در بین جوانان شهر تبریز. *توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)*، ۸(۴)، ۱۳۳-۱۵۴.
- رشید، سونیا. (۱۳۸۷). بررسی رابطه بین ویژگی های شخصیتی و اعتیاد به اینترنت در نوجوانان. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی (ره).
- سلیمانی پور، روح الله. (۱۳۸۹). شبکه های اجتماعی؛ فرصت ها و تهدیدها. *ره آورد نور*، ۹(۳۱)، ۱۹-۱۴.
- شارع پور، محمود، ریاحی، محمد اسماعیل و آرمان، فاطمه. (۱۳۹۳). بررسی تأثیر مؤلفه های سرمایه اجتماعی بر سلامت روان: مطالعه شهروندان ساکن تهران. *مسائل اجتماعی ایران*، ۵(۱)، ۷۹-۱۰۰.
- شکریگی، عالیه. (۱۳۹۱). رسانه، زنان و مناسبات خانواده، نشست انجمن جامعه شناسی ایران. شعیری، محمدرضا و عطری فرد، مهدیه. (۱۳۸۵). بررسی رابطه نستوهی، سلامت روانی و پیشرفت تحصیلی. *علوم شناختی*، ۵(۲)، ۱۱۴-۱۰۶.
- عدلی پور، صمد، سپهری، آسیه و علیزاده، محمدحسین. (۱۳۹۲). شبکه های اجتماعی فیس بوک و روابط خانوادگی کاربران جوان ایرانی. *رسانه و خانواده*، ۲(۲)، ۷۱-۹۳.
- عطار، شیمیا. (۱۳۹۲). حمایت از حریم خصوصی در شبکه های اجتماعی مجازی. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره).
- عفتی دیوشلی، مرضیه، کافی ماسوله، موسی و دل آذر، ربابه. (۱۳۹۱). رابطه سلامت روان و کیفیت زندگی در افراد وابسته به مواد. *اعتیاد پژوهی سوء مصرف مواد*، ۶(۲۲)، ۵۵-۶۴.
- کاوسی، اسماعیل و کاظمی، حسنا. (۱۳۹۲). نقش تحرک اجتماعی سیاسی شبکه های اجتماعی مجازی بر شکل گیری بعد فرهنگی سرمایه اجتماعی. *مطالعات رسانه ای*، ۲۳(۱۳۷-۱۴۹).

کیان، مرجان، یعقوبی‌ملال، نیما و ریاحی‌نیا، نصرت. (۱۳۹۴). واکاوی نقش و کاربرد شبکه‌های اجتماعی مجازی برای دانشجویان. *فناوری آموزش و یادگیری*، ۱(۳)، ۷۰-۸۸.

مرادی، شهاب، رجب‌پور، مجتبی، کیان‌ارثی، فرحناز، حاجلو، نادر و رادبخش، ناهید. (۱۳۹۳). انگیزه‌های استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۴(۱)، ۹۵-۱۱۸.

مسعودنیا، ابراهیم. (۱۳۹۰). رابطه استفاده آسیب‌شناختی / جبری از اینترنت با بروز علائم اضطراب و بی‌خوابی در میان اعضای هیئت علمی دانشگاه یزد، پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۶۱، ۹۶-۷۵.

نجفی سولاری، حسن. (۱۳۸۹). مدل حمایت از شبکه‌های اجتماعی تدوین می‌شود. *ایران*، ۳۶، ۴۵۷۲.

نوابخش، مهرداد و پوریوسفی، حمید. (۱۳۸۵). نقش دین و باورهای مذهبی بر سلامت روان، پژوهش دینی، ۱۴، ۹۴-۷۱.

ودودی، الهه و دلاور، علی. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی در تغییر ویژگی‌های شخصیتی جوانان، *روان‌شناسی تربیتی*، ۰(۳۵)، ۴۱-۶۴.

یاسمی‌نژاد، عرفان؛ آزادی، اکرم و امویی، محمدرضا. (۱۳۹۰). فضای مجازی، امنیت اجتماعی، راهبردها و استراتژی‌ها. *همایش ملی صنایع فرهنگی نقش آن در توسعه پایدار*.

Affonso, B. (۱۹۹۹). *Is the Internet Affecting The Social Skills of Your Children?* University of Nevada, Reno.

Borgatti, S. P., & Cross, R. (۲۰۰۳). A relational view of information seeking and learning in social networks. *Management science*, ۴۹(۴), ۴۳۲-۴۴۵.

Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (۲۰۰۸). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, ۱۳, ۲۱۰-۲۳۰.

Desrosiers, A., & Miller, L (۲۰۰۷). Relational spirituality and depression in adolescent girls. *Journal of Clinical Psychology*, ۶۳(۱۰), ۱۰۲۱-۱۰۳۷.

- Ding, W., Lehrer, S. F., Rosenquist, J. N., & Audrain-McGovern, J. (۲۰۰۹). The impact of poor health on academic performance: New evidence using genetic markers. *Journal of Health Economics*, ۲۸(۳), ۵۷۸-۵۹۷.
- Dooley, M., & Stewart, J. (۲۰۰۷). Family income, parenting styles and child behavioural emotional outcomes. *Health economics*, ۱۶(۲), ۱۴۵-۱۶۲.
- Funk, M.; et al. (۲۰۰۴). Mental Health policy and plans. *International Journal of Mental Health*, ۳۶(۲), ۴-۱۶.
- Gee, S. B., Croucher, M. J., & Beveridge, J. (۲۰۱۰). Measuring Outcomes in Mental Health Services for Older People: An evaluation of the Health of the Nation Outcome Scales for elderly people (HoNOS۶۵+), *International Journal of Disability, Development and Education*, ۵۷(۲), ۱۵۵-۱۷۴.
- Grohol, J. (۲۰۰۳). Internet addiction guide, retrieved from the www.psychcentral.com/netaddiction.
- Hamade, S. N. (۲۰۱۳). Perception and use of social networking sites among university students. *Library Review*, ۶۲(۶/۷), ۳۸۸-۳۹۷.
- Herman, H. (۲۰۰۵). *Promoting mental health*. Geneva: WHO.
- Koenig, H. G., & Cohen, H. (۲۰۰۲). *The link between religion and mental health*. Oxford University Press.
- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva, B., Cummings, J. N., Helgeson, V., & Crawford, A. M. (۲۰۰۲). Internet paradox revisited. *Journal of Social Issues*, ۵۸, ۴۹-۷۴.
- Massari, L. (۲۰۱۰). Analysis of My Space user profiles. *Information Systems Frontiers*, ۱-۷.
- Messina, J. (۲۰۰۷). Helping students cope with Homesickness. *University Business*, ۱۱۶(۱۰), ۸۰-۱۸۰.
- Ryan, T., & Xenos, S. (۲۰۱۱). Who uses Facebook? An investigation into the relationship between the Big Five, shyness, narcissism, loneliness, and Facebook usage. *Computers in Human Behaviour*, ۲۷, ۱۶۵۸-۱۶۶۴.
- Salaway, G., & Caruso, J. (۲۰۰۸). The ecar study of undergraduate students and information technology, ۲۰۰۷-key findings. Retrieved from www.educause.edu/ecar.
- Samson, T., Lloyd, C., Petchkovsky, L., & Manaia, W. (۲۰۰۵). Exploration of Australian and New Zealand indigenous People's spirituality and mental health. *Australian Occupational Therapy Journal*, ۵۲, ۱۸۱-۱۸۷.
- Sheehan, K. B. (۲۰۰۲). Of surfing, searching, and newshounds: A typology of internet users online sessions. *Journal of Advertising Research*, ۴۲, ۶۲-۷۱.

Wall, D. (۲۰۰۱). *Crime and the Internet*, London: Routledge.

Wall, D. (۲۰۰۳). *Cyberspace Crime*, Aldershot, Hants, England: Ashgate

Williams, M. (۲۰۰۶). *Virtually Criminal: Crime, Deviance and Regulation Online*. London: Routledge.

Archive of SID